

ՆԱՎԵԼՎԱԾ 4

... Նեղինակը լրջորեն խոսում է Շոպենի «բանասիրական վարկածների» մասին, որը իր գրքում քննարկում է, օրինակ, այն հարցը՝ արդյոք հայոց լեզուն՝ այն լեզուն չէ՞, որով խոսել է Նոյր, մինչև ջրհեղեղը:
Վ. Յ. Բրյուսով «Ա. Վ. Ամֆիպրեսարովի գրքի մասին՝ «Նայաստանը և Նոմը»»:

Վ. Յ. ԲՐՅՈՒՍՈՎ

ՍՖԻՆՔՄՆԵՐԸ ԵՎ ՎԻՇԱՊՆԵՐԸ (Նին Կովկասի մշակույթի մի քանի հարկանիշները)

Վերջին շրջանի պարմական աշխարհաբանների մեջ բացարձակ հաբուկ րեղ է գրադեցնում ակադեմիկոս Ն. Յ. Մառի եզրակացությունները, Կովկասում և հին Վանի երկրամասում հաբեթների մշակույթի «հայրնաբերումը»: Այդ հայրնագործությունը, մեզ ծանոթացրեց մի ողջ մշակութային աշխարհի հետ, որի մասին, նախկինում, գիտությունը հագիվ թե կասկածեր, որը նշանակալից աստիճանով փոխում է համաշխարհային պարմության մասին մեր հայեցակարգը: Ն. Յ. Մառի կշռադատությունների հետագա զարգացումը պետք է առաջնորդի բոլոր պարկերացումների արմարական վերանայմանը՝ Առաջավոր Ասիայի և Նարավային Եվրոպայի հնագույն մշակույթի ծագման բնույթը, հետևաբար, և ժամանակակից քաղաքակրթության, Նոմի և Էլլադայի անմիջական ներգործությամբ դրա աճի, Եգիպտոսի, Էգեյի և Միջագետքի փարերից:

Առայժմ, նկարի է առնվում, ընթանում է միայն նյութերի կուրակում, որոնցից սպասվում է վերջնական եզրակացություններ անել միայն ապագայում: Սակայն առանձին փաստեր, որոնք վերջերս են ձեռք բերվել գիտության կողմից, արդեն պայծառ լույսով ողողում են Կովկասի հնագույն մշակույթի մի քանի հիմնական հարկանիշները և դրա հարաբերությունը ուրիշ, իրեն ժամանակակից, քաղաքակրթությունների հետ: Ենթադրում ենք, որ այդպիսի փաստերը հետաքրքրություն են ներկայացնում ընթերցողների լայն շրջանակների համար, որոնք չեն վերաբերվում մասնագիտական պարմական և հնագիտական հրապարակություններին, որտեղ րեղաբաշխվում են հաշվեպարմությունները նորագույն գիտական հայրնագործությունների մասին:

Այն գոյություն ունեցող եզրակացությունը, որին առաջնորդում են մեզ այս փաստերը, կարող են ձևավորված լինել մեկ հավելվածում. հին Կովկասը սերտորեն կապված էր իրեն ժամանակակից աշխարհի մյուս մշակութային կենտրոնների հետ: Բ. Ա. II հազարամյակում երկրի վրա գոյություն ունեին մի շարք այդպիսի մշակութային կենտրոններ, և դրանք ամենևին էլ /ինչպես երկար ժամանակ պարմաբաններն էին կարծում / մեկուսացված չէին մեկը մյուսից, այլ հակառակը, միմյանց հետ փոխկապակցված էին ինչպես մշակական հաղորդակցությամբ, այնպես էլ գաղափարների փոխգործողությամբ: Այս հարաբերությունների ոլորտում ընդգրկվեցին և մշակութային ժողովուրդները, ովքեր այդ դարերին բնակություն էին հաստատել Կովկասյան լեռնաշղթայի երկու կողմերում և հին Նայաստանի երկրամասերում:

Իրոք, այդպիսի մշակութային կենտրոններից մեկը, Բ. Ա. III հազարամյակում, արդեն անշրջելի կտրվել էր մյուսներից. դա՛ Կենտրոնական Ամերիկայի մշակութային արքայությունն է, որտեղ այս դարաշրջանում ավարտում էին իրենց փայլուն զարգացումն ու վախճանը, «հյուսիսային բարբարոսների» արշավանքների ներքո. մայերի ժողովրդի թագավորումը:

Ընդհանուր կյանքից, Ս հազարամյակում մի կողմ էր կանգնել և Չինաստանը, չնայած նորագույն հեղափոխությունները պարզաբանել են, որ «խաղաղօվկիանոսյան» մշակույթը ոչ միշտ էր «չինական պարիսպով» ցանկապարված մնացյալ աշխարհից, և ոչ միայն գտնվում էին հարաբերության մեջ «միջերկրականի», մասնավորապես «միկենյան», սակայն, հնարավոր է, առաջացրել է նրա վրա հզոր ազդեցություն: Միաժամանակ մյուս մշակութային կենտրոնները, Ք. Ա. XX-X դարերում, իրենից ներկայացնում են, որպես մեկ ամբողջություն, պետությունների համակարգ և ժողովուրդների ընդհանր, նման այն միասնությանը, ինչպիսին իրենցից ներկայացնում են մեր օրերի երկրները՝ ընդհանուր եվրոպական մշակույթով միավորումները, Եգիպտոսը, Էգեյան, Միջագետքի թագավորությունը, խեթերի պետությունը, Էբրուսկները Իսրայիլում, Կովկասը՝ այս բոլոր «աշխարհները» անընդհապորեն հարաբերվել են միմյանց հետ, միություններ են ստեղծել կամ պատերազմներ վարել, պահպանել են մշտական առևտրային հաղորդակցություններ, այնպես, որ մեկ երկրի մթերքները և արտադրանքը փոխանցվել է մնացած բոլոր երկրներով, դեսպանություններ են ուղարկել հարևան երկրներ՝ ընդհանրապես հեղափոխվել են մեկը մյուսով, որը բերում էր քաղաքական, կրոնական, գիտական, գեղարվեստական գաղափարների փոխանակմանը, արտադրության փոխանակայի փոխառմանը, մարտումներ՝ արվեստի և արհեստների բնագավառում, լեզուների խառնակվելուն, կենցաղային առանձնահատկությունների համահարթեցման, ծայրահեղ դեպքում հասարակության վերին խավերում և այլն:

Այն մասին, որ Կովկասը նույնպես ընդգրկված էր այդ շրջանակում, իր բազմազան բնակչությամբ, վկայում են հնագիտական հուշարձանների հայտնաբերումը Ք. Ա. Ս հազարամյակում, որոնք ցույց են տալիս հուշարձանների փոխանակայի նմանությունը և ոճերի միասնությունը մյուս երկրների հետ, ամենից առաջ Եգիպտոսի, Էգեյի և խեթերի, բայց նաև Էբրուսկիան, Միջագետքը, մասամբ էլ նույնիսկ՝ Չինաստանը և Մեքսիկան:

Վերջին փաստանյակի, հնագիտական գյուտերից՝ հարկապես իրենց պերճախոսությամբ աչքի են ընկնում գոպիների բրոնզե պատրաստները, որոնք մեծ քանակությամբ հայտնաբերվել են Ելիզավետպոլիսի նահանգի (Կալակենյայի և Կալաբեկայի մոտակայքում) գերեզմանների պեղումներից, ինչպես նաև Կովկասի այլ պեղամասերում՝ Մայկոպի մոտ, Վանի երկրամասում և այլն: Ըստ երևույթին, այդպիսի գոպիներ փոխանցված են եղել ամբողջ Կովկասում, իսկ մի շարք դարձություններ /ոճի բնույթը, առարկաների փեսակները, միաժամանակյա հայտնաբերումը, և այլն/ ստիպում են նրանց պատրաստման ժամանակը վերագրել հարկապես Ք. Ա. 2-րդ հազարամյակից մինչև 1-ին հազարամյակի սկիզբը /մինչև VII դարը/: Բրոնզից պատրաստված /որը նույնպես մարմաննում է «բրոնզե» դարի ժամանակաշրջանը, այս պատրաստները պատված են հարուստ զարդանախշերով /փորագրված/, որոնց բնույթը ըստ ոճի, ըստ բաղադրիչ փարթերի, ըստ առանձին պարկերների դիֆարկման, Կովկասի արվեստը կապակցում են մյուս երկրների կերպարվեստների հետ:

Այս գոպիների ձևերը՝ հենց այնն է, որը մենք փեսնում ենք՝ այսպես, կոչված «ուշմինոսյան» (միկենական, Էգեյան) մշակույթների արձանիկներին: Կովկասում կրել են նույնպիսի գոպիներ, ինչպիսին կար կրեական լաբիրինթոսների և Միկենի և Տիրինֆի նորաձևության մեջ: Նավանաբար, միանման գոպիներով զբոսնել են և Տրոյական Պրիամայի որդիները, և, մի գուցե, հենց այդպես գոբնորվել է Պարիսը, երբ պալապից հափշտակեց Գեղեցկուհի Ելենային, Մենելայի բացակայության ժամանակ: Բացարձակ նույնպիսի գոպի մենք հայտնաբերում ենք և մի արձանիկի վրա, որը պարկերում է խեթական թագավորներից մեկին (Ք. Ա. X դ.):

Գոպին երեսապարող զարդանախշը, ավելի մոտ է և հիշեցնում է եգիպտականը, Էգեյանը և խեթերինը: Իմիջիայուց, այս զարդանախշում հաճախ կա գալարագծի բաղադրիչ փարթ, որը թվում է, նրանցից է անցել եգիպտացիներին: Գալարագծի կողքին հանդիպում ենք, ինչպես նաև Էգեյացիների կողմից նախասիրված վարդագարդերի և ժանեզարդերի, և, վերջապես, առանձնահատուկ խաչի՝ թեքված ծայրերով /այսպես կոչված կեռախաչ, սվաստիկա/, որին,

բացի Եգիպտոսի, Էգեյի և խեթերի արվեստներում, մենք հայտնաբերում ենք Կենտրոնական Ամերիկայի մայաների արտադրանքներում, որտեղ այն մեծագույն հիացմունք առաջացրեց իսպանացի – կոնկիստադորների մոտ, չհասկանալով, թե ինչպես է քրիստոնեության խորհրդանիշը հայտնվել այդ ժողովրդի մոտ, ովքեր ոչինչ չգիտեին Քրիստոսի մասին:

Բայց գոտիներով գուզվելը կազմում է ոչ հեռավոր երկրաչափական ձևերից մեկը, փարբեր փեսակի թեք գծերի, կտրիչ աբսամների, խաչերի և այլն. զարդանախշում ներգրավված են փարբեր բուսական և կենդանական աշխարհից, և այս փարբերը առավել ապշեցուցիչ վկայություններ են փախիս: Նաճախ գոտիների վրա պարկերվում են ձիեր, պարված հափուկ գրահներով, մեքադական թեփուկիկներով և վահանակներով. նույնպիսի մարտական գրահներ ձիերի վրա պարկերված են խեթերի և եգիպտացիների նկարներում: Գոտիների զարդանախշերում սովորական են ցլերի և թռչունների մոտիվները. նույնպիսի մոտիվներ կրկնվում են Կիպրոսի կղզու սկահակների վրա, որտեղ ծաղկել էր «ուշմինոսյան» մշակույթը: Նույն այդ Կիպրոսի քարադամբանների վրա հանդիպում են առյուծի և օձի մոտիվների համադրումներ. նույն այդ մոտիվները կրկնված են և գոտիների վրա: Կարելի է սփածել, որ նույն այդ ժամանակի կովկասյան նկարիչները մրցել են Կիպրոսի բնակիչների հետ. օրինակ՝ Ք. Ա. XII դարում, ժամանելով Արարաթ լեռան փեշերը, կամ Քուռի հովիտը, նրանք չեն զգացել իրենց կտրված սովորական կենսակերպից:

Առավել հեփաքթրական են կովկասյան գոտիների՝ երևակայելի կենդանիների պարկերները: Այսպես, կովկասյան նկարիչները պարկերել են կամ երկգլխանի զազան մարմնի երկու վերջավորություններով, որի պոչը ավարտվում էր եռանկյուն թերթերով, կամ էլ օձի գլխով, կամ էլ նորից զազան, որի ոտքերի վերջույթները ավարտվում էին ոչ թե եղունգներով և սմբակներով, այլ արծվառյուծի քանդակներով և այլն: Սակայն բացարձակապես նույնպիսի զազաններ պարկերված են՝ Եգիպտոսի մինչպարմական մի քանի հուշարձաններում, իսկ դրանց շար նման՝ խեթերի գլանագլխարկներին, Էգեյցիների արտադրանքներին և, վերջապես Էբրուսկների արվեստում: Դժվար է թույլ փայլ, որպեսզի աշխարհի փարբեր ծայրերից նկարիչներին միայն «երևակայության խաղը» բերեր, նույն այդ ֆանտաստիկ կերպարների պարկերմանը: Շար ավելի հավանական է, որ մի երկրի վարպետները ընդօրինակել են /նմանակել են/ իրենց օտարերկրյա ընկերներին. կամ էլ կովկասյան նկարիչները այցելել են Նեղոսի հովիտը և Նունաստան, հիացել են Մեմֆիսի ճոխությամբ և «ոսկե Միկենի» հմայքով, իրենց հետ փանելով եգիպտական և Էգեյան ճաշակի հրաշք սրեղծագործությունների հուշերը դեպի Էբրուսի փեշերը. կամ էլ այլ երկրների գեղարվեստական սրեղծագործությունները ընկել են Կովկաս, դրվել են փաճարներում ու պալատներում և այստեղ ծառայել են, որպես՝ ինքնուրույն սրեղծագործելու օրինակներ: Առավել հավանական է, որ եղել է, թե՛ մեկը և, թե՛ մյուսը:

Ոչ շար վաղուց, Անդրկովկասում, գիտնականների ուշադրությունը իրենց վրա գրավեցին հսկայական քարե ձուկ-հրեշները, այսպես կոչված «վիշապները», հայտնաբերված Վանի երկրամասում: Կարարյալ այդպիսի ձուկ-վիշապներ կերպել են հին Եգիպտոսի քանդակագործները: Նայը, թանգարանում փեսնելով հեռավոր հարավի արվեստի այս սրեղծագործությունները, որոնք սկիզբ են առել Նեղոսի հովտի կիզից արևի փակ և Էգեյան ծովի բուրումնալից ասիերին, անմիջապես կբացականչի. «այո՛, սրանք՝ մեր վիշապներն են»: Եվ Ռամզես Մեծը, և Տիգրան Մեծը միանշանակ պետք է համարեին այս ձուկ-վիշապները, որպես իրենց նախնիների սրեղծագործությունները: «Վիշապների» հետ մեկտեղ հաճախ հայտնաբերվում են՝ մի կողմ նետված և շերտերի բաժանված ցուլի կաշիների պարկերումներով յուրօրինակ քարե սալիկներ, համանման սալիկներ հանդիպում են Եգիպտոսի արվեստում, Ք. Ա. 3-րդ հազարամյակում: Այսպես կոչված «հսկաների գերեզմանները» Արագածում /Ալագյազում/ բազմիցս սփայում են վերհիշել Էգեյան դամբարանների մասին: Եվ, եթե մինչև հիմա Կովկասում, հին Նայաստանում, չեն բացել բնօրինակ սֆինքսներ, ապա դա, հնարավոր է, որ հասարակ պարահականություն է, այնպես

որ սֆինքսների նման պարկերները բավական սովորական են խեթերի արվեստի սյունների պարվանդանում, որին այնքան մոտ է կանգնած հին Կովկասի կերպարվեստը...

Անդրկովկասի արվեստի սերտ կապը Վանի արվեստի հետ հասարակում է մի շարք վկայություններով: 1912 թվականին այս ուղղությամբ կատարել են երկու հետաքրքիր գյուտեր: Ելիզավերապոլիսի նահանգում հայտնաբերվել է գեղեցիկ գոբիներից մեկը՝ շեղանկյունանման զարդանախշերով, ձևավորված գալարագծերով: Իսկ Վանի մոտակայքում, Տոպրակ-կալի բարձրություններում, հավաքվել են ինչ-որ մեզ անհայտ՝ քաճարի կամ պալարի ֆրիզի /եզրագարդի/ բեկորներ, և այդ ֆրիզը նույնպես ծածկված էր շեղանկյունանման զարդանախշերով, ձևավորված գալարագծերով: Ճիշտ նույնպիսի զարդանախշը խիստ բնորոշ է Էգեյան արվեստին: Ավելացնենք, որ ֆրիզի վրա, պարկերված են նաև ցուլեր, խաղողի ողկույզներ և տերևներ, ծառեր, արմավագարդեր և, վերջապես, լուրսի ծաղիկներ, որոնց պարկերման համար՝ նյութ է ծառայել կարմիր մարմարը: Լուրսը՝ սովորական ծաղիկ է Եգիպտոսում և Եգիպտական արվեստում, սակայն կարող է հայտնվել կովկասյան նկարչի սպեղծագործությունում միայն ինչպես օտարերկրյա օրինակի նմանակման արդյունք: Տարբեր փյուլներով, ֆրիզը պարկանում է Զ. Ա. VII դ.:

Մեր եզրափակիչ՝ խիստ թերի թվարկումներում, հիշարակում ենք, որ Մայկուպի պեղումների ընթացքում, այսինքն՝ արդեն Կովկասյան լեռների այս կողմում գտնվել է վազա, որը վերաբերվում է Զ.Ա. 2-րդ հազարամյակին, որի վրա ուրվագծերի օգնությամբ պարկերված է լեռնաշղթա: Որոշ հետազոտողներ այս գծապարկերում տեսնում են Կովկասյան լեռնաշղթայի՝ Էլբրուսի, Կազբեկի պարկերումը, մյուսները՝ Արարաբի և Արագածի պարկերը, դրանց միջև հոսող Արաքսով: Ինչպես էլ այն համարվի, հին ժամանակների ինչ-որ կովկասյան թագավոր ցանկացել է իր առջև մշտապես տեսնել հարազատ լեռների գագաթները, ուստի՝ դրանք պարկերել է իր սիրելի վազայի վրա, նա բնակվել է նախալեռներում՝ Կուբանական քաղաքային սկզբում, որից բաժանվել է, երբ վազայի հետ միասին նրան հանձնել են հողին: Ըստ երևույթին և այն հեռավոր ժամանակներում, Էլբրուսի կամ Արարաբի պարկերը՝ խոր արմատներ է ձգել, լեռների փեշերին ապրող մարդկանց հոգիներում:

Ննագույն կովկասյան մշակույթը, ուրարտացիների թագավորությունը Վանում, Նաիրիում և այլն, ոչնչացել են Զ. Ա. մոտավորապես VII դարում, այնպեղ ժամանած փոշուգացիների կողմից: Ակադեմիկոս Ն. Յ. Մառի հետազոտությունները ցույց տվեցին, որ հայկական բարբառներում, կազմված երկու լեզուներից՝ հաղթված հաբեթների և հաղթող արյացիների, առաջին հերթին դրանցից փրկվել են բազմաթիվ փարբեր: Ն. Յ. Մառը բացահայտում է, որ հաբեթական ծագմամբ հայկական բարբառները՝ բառերը, որոնք վերաբերվում են կրոնական պաշտամունքին՝ զոհաբերված կենդանիների անվանումներին /եզ, ոչխար/, վերացական հասկացություններ են, կապված շնչառության հետ /շունչ, հոգի/, նաև բառեր, որոնք վերաբերվում են մեղադրների մշակմանը /ոսկի, արծաթ, պղինձ/, և, վերջապես բառեր, որոնք վերաբերվում են հողագործությանը և ցեղային կենցաղին: Սա ապացուցում է, որ հաղթված հաբեթները փիրապետել են բարձր զարգացած կրոնի, արտադրանքի մեծ վարպետության և բարձր տեխնիկայի ու երկար ժամանակ խաղաղ կյանք են վարել, նպաստելով արվեստի ծաղկմանը: Այս բոլորով հանդերձ հաղթողները ենթարկվում էին հաղթված ցեղի ազդեցությանը, ընդունելով նրա տերմինները իրենց լեզվում: Այդպիսի փաստերը ծառայում են, որպես՝ ավելորդ ապացույց և հաստատում են այն, որ հին Կովկասի մշակութային աշխարհը ապագայում՝ քաղաքակրթությունում առաջ անցավ այդ ժամանակի կիսավայրենի հունական ցեղերին և ապրեց ընդհանուր՝ բարձր կրթված Արևելքի կյանքով՝ փարավոնների և բաբելոնյան թագավորությունների դարաշրջանում:

Մի գուցե, աստվածաշնչյան պարմությունը նոյան քապանի մասին, կանգ առած Արարաբի գագաթին՝ պարմական ճշմարտության թաքնված հարիկն է. սա՛ հիշողությունն է այն եզակի դերի, ինչպիսին խաղացին «Արարաբյան թագավորությունները» (նույնպես աստվածաշնչյան տերմին է) նախորդ /Զ. Ա. 3-րդ և 2-րդ/ հազարամյակներում: Ըստ

Աստվածաշնչի ներկայացման՝ ողջ մարդկային ցեղը նորից սկիզբ է առել Արարաբի Երկրից և, հեքուաբար, այդպեղից րարածվեց ողջ երկրային քաղաքակրթությունը: Նրեական պարմիչները, այդպես ձևափոխված քաղղեական ավանղությունը համաշխարհային ջրհեղեղի մասին, պեք է որ հիշեն, որ մի ժամանակ, դեպի նրանց՝ Արարաբից է ծագել գիքելիքի լույսը, որ այդպեղից են նրանք սպասել ջիքակ գիքությունները և արվեսարները ու ճշգրիք կյանքի դասերը: Արարաբի ջուրջը հիմնավորված ժողղվուրղները, ներկայացան հին հրեաներին, որպես ամենալուսավորյալը՝ բուր մյուսների մեջ:

Ապագա հեքագոքությունները, իհարկե, լույս կսփռեն հին Կովկասի կյանքի գիքության և կենցաղի վրա: Սակայն այժմ մենք արղեն իրավունք ունենք ներկայացնել այդ կյանքը՝ բարղ և նուրբ: Կովկասը շնչել է միասնական շնչառուքամը՝ իրեն ջրշապարղղ ժողղվուրղների հեք միասին: Այն օրերին, երբ Ահամենոնը թալանելղղ հին Միկենի հարսպությունը ահեյցիների վայրի բագմությունը րարավ Տրոյայի վրա, դա էգեյացիների վերջին ամբղցն էր,- Վանի թագավորության բնակիչները պեք է, որ ցավալի րագնապղղ որսային՝ անղղղղ պայքարի մասին այդ լուրը, որը սպառնում էր ամբղղղ ագգակից մշակույթի կործանմանը... Ավելի ուշ, երբ հաբեթների թագավորությունը ընկավ փյուռիգացիների հարվածներից, եգիպտական քրմերը, իրենց հագարամյա րաճարների լռության մեջ, պեք է որ երկյուղղղ րեսներին հարագաք երկրի դժբախք ճակաքագիքը, որը և լրանալու էր մոք սպագայում՝ Եգիպտոսը նույնպես ընկավ, պարսիկների կործանարար հարձակումներից:

Ք. Ա. 1-ին հագարամյակի կեսերին, արղեն երկրի երեսին ջմնաց՝ մարղկային հնագույն մշակույթի և՝ ոչ մի կոթղղ, դրանք բուրղղ կամ կործանվեցին կամ էլ սարկացվեցին բարբարոս նվաճղղների կղղմից՝ էգեյացիները՝ էլլինների, Եգիպտոսը՝ պարսիկների, հաբեթները՝ փյուռիգացիների, էքրոսկները՝ հռոմայեցիների, հեռավոր Կենքրոնական Ամերիկայում՝ մայերը՝ նագուա (ացքեկների) ցեղերի կղղմից: Նաբեթների մշակույթի րարերը պահպանվեցին հայ ժղղվրղի նորից ձևավորղղղ մշակույթում: Առանձնացնելղղ այդ րարերը, բացահայքելղղղ դրանց համաշխարհային նշանակությունը, ցույց րալ դրանց կապը մյուս հնագույն մշակույթների հեք, դրանց դերը՝ մարղկության մշակուքային գարգացման հեքագա փուլերում, ընղղուպ մինչև ժամանակակից եվրոպական քաղաքակրթությունը, սա է՝ հայ ժղղվրղի պարմաբանների վեհանձն խնղղրը:

Նախորղղ

Նաջորղղ

Բովանղակություն

Քաղաքակրթության քարե րարեգրությունը

© ArcaLer

Էլեկքրոնային րարբերակ - 2010